

„Sterilizacijos“ principas išėivių literatūros kritikoje

LAIMUTĖ ADOMAVIČIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

El. paštas: laimute.adomaviciene@gmail.com

Straipsnyje aptariamas XX a. 6–7 dešimtmečiais lietuvių išėivių literatūrinėje kritikoje pasireiškęs tradicijos ir modernumo susidūrimas, pagrįstas skirtinga moralumo interpretacija. Kritikai, išskirtinę reikšmę teikę moraliniam pradui, kaip antai: Bernardas Brazdžionis, Jonas Grinius, modernistų Jurgio Jankaus, Antano Škėmos kūryboje išryškinamą juslingumą, žiaurumą, bedieviškumą ir kt. laikė amoraliais. Tuo tarpu modernistai manė, kad neleistina meninį pasaulį „sterilizuoti“. Pastarajai nuomonei atstovavę Alfonsas Nyka-Niliūnas (įvedęs „sterilizacijos“ terminą), Algirdas Julius Greimas, Algirdas Landsbergis, Jurgis Blekaitis lemiamą reikšmę, vertinant literatūros kūrinių, skyrė estetiniam pradui. Moralistų kritikų taikinyje atsidūrė A. Škėmos „Šventoji Inga“, J. Jankaus „Paklydę paukščiai“ ir kai kurie kiti kūriniai.

Raktažodžiai: literatūros kritika, „sterilizacijos“ principas, *tabu* literatūroje, tradicija, modernumas, estetika, moralė

ĮVADAS

Šių dienų literatūros kritikoje pasitaiko atvejų, kai grožinis kūrinys dar vertinamas ne estetiškai kriterijumi, o šalutiniu – doroviniu ar ideologiniu – aspektu. Toks neadekvatus požiūris į meninę kūrybą nukelia ir iš dalies pakartoja XV a. vienuolio, pamokslininko Girolamo Savonarolos (1452–1498) barbarišką „reformą“ – viešai deginti pasaulietinio turinio knygas bei kitus meno kūrinius, kuriuose nesilaikoma krikščioniškos moralės dogmų. Į panašias moralistų pinkles yra patekęs ne vienas grožinės literatūros kūrinys, kai kuriems jų buvo iškeltos ilgos bylos (Gustavėo Flaubertėo „Madame Bovary“ (1857), Charles'io Baudelaire'ėo „Piktybės gėlės“ (1847)). Lietuvoje į „nusikalstamų“ knygų sąrašą buvo patekęs Jurgos Ivanauskaitės romanas „Ragana ir lietus“ (1993) ir kai kurių kitų autorių kūryba. Laikui bėgant, skaitančiosios visuomenės sąmoningumas kyla (kritikos, kultūrinės spaudos, iš dalies žiniasklaidos nuopelnas), nes įprantama prie šokiruojančių grožinės literatūros formų, pradedama daugiau toleruoti buvusias *tabu* temas.

Tremties laikotarpiu Vokietijoje ir vėliau Jungtinėse Amerikos Valstijose lietuvių egzodo literatūros kritikoje buvo iškilęs ideologinis aspektas, nusveriantis meninę kūrinio vertę, pavyzdžiui, vertinant Vinco Ramono romaną „Kryžiai“ (1947), Vytauto Alanto romaną „Pragaro pošvaistės“ (1951) ar Algirdo Landsbergio pjesę „Penki stulpai turgaus aikštėje“ (1966). Šiame straipsnyje ideologinis aspektas nebus nuodugniau analizuojamas. XX a. 6–7 dešimtmečiais išėivių literatūros kritikoje kontroversiška polemika vyko dėl tradicijos ir modernumo, moralės bei estetikos, moralisto ir rašytojo sampratos. Visais laikais literatūrologų darbuose vienu ar kitu aspektu tyrinėta aktuali problematika. Šiame straipsnyje ji analizuojama remiantis išėivių literatūros kritikos tekstais, paskelbtais išėivių kultūros

periodikoje: „Literatūros lankuose“ (1952–1959), kultūros žurnale „Aidai“ (1944–1991), „Draugo“ kultūriniam priede „Mokslas, menas, literatūra“ (leidžiamas nuo 1909 m. iki dabar), kultūros ir literatūros žurnale „Santarvė“ (1953–1958), laikraštyje „Naujienos“ (nuo 1914 m. iki dabar). Egzilio literatūros kritikos tekstai teikia faktų apie tuometines diskusijas, skirtingą literatūros suvokimą, vertinimą ir nelengvą kai kurių dalykų įteisinimą meninėje kūryboje. Šio straipsnio tikslas – nusakyti „sterilizacijos“ principą, išryškinti „sterilizuotas“ grožinės kūrybos temas ir su jomis susijusias problemas.

VADAVIMASIS IŠ TRADICIJOS

Avangardiškai nusiteikusiems rašytojams teko sukilti prieš lietuvių literatūros tradiciją, laužyti literatūrinio vaizdavimo, vertybių, problematikos stereotipus. Dar nepriklausomoje Lietuvoje kūrėjai vadavosi iš tradicijos, dažnai dėl to susilaukdami visuomenės baumės ar pasmerkimo už tokį maištavimą (Kazys Boruta, Salomėja Nėris). Toks požiūris (maištauti ir tikėtis nuosprendžio) konservatyvumas, būdingas lietuvių avangardinei literatūrai, iš dalies išliko išeivijos literatūroje po Antrojo pasaulinio karo padarinių. „Išsilavinimas lietuvių moralinės vaizduotės autentiškiausios savižvalgos sluoksnyje dar XX a. antrajame ketvirtyje – o kai kur ir vėliau – anachronistiškai reiškė išsilavinimą nuo religijos, nuo kurios nebuvo galima išsilaisvinti“¹.

Krikščioniškos pasaulėžiūros rašytojai ir kritikai stengėsi saugoti istoriškai susiklosčiusius moralinius ir krikščioniškus principus. Rašytojai modernistai susidūrė su ribotai estetiinę kūrybą suvokiančia visuomene, dažnai be specialaus išsilavinimo, Vakarų literatūros procesą menkai ar siaurai išmanančiais kritikais. Egzilio literatūros kritikoje išsiskyrė dvi vertintojų grupės. Krikščioniškos pasaulėžiūros kritikų (vadinamųjų moralistų) tribūna buvo „Aidai“, „Draugo“ kultūrinis priedas, „Gabija“, o liberaliosios – „Literatūros lankai“² ir kai kurie kiti. Vyresnės kartos moralistų kritikų – Jono Griniaus, Bernardo Brazdžionio, Antano Vaičiulaičio – taikinyje atsidūrė Antano Škėmos, Jurgio Jankaus ir kitų novatoriškų rašytojų kūryba. Opozicinei nuomonei atstovavo estetiinę vertę gynę (žinoma, ir moralinį pradą pripažinę, bet prioritetą suteikę estetiniam meninio kūrinio pradui) kritikos šalininkai: Alfonsas Nyka-Niliūnas, Algirdas Landsbergis, Algirdas Julius Greimas, Jurgis Blekaitis ir kai kurie kiti. Nuomonių susidūrimas, polemika turėjo teigiamos įtakos išeivių literatūriniam gyvenimui, nes skatino pažangą. Kritikai moralistai siekė „sterilizuoti“ meninę tikrovę, tai yra apsaugoti ją nuo „nedorų“ temų. Opozicinėms kritikų grupėms susiformuoti įtakos turėjo pasaulėžiūrų skirtumai, skirtingos estetiinės kūrybos, vertinimo kriterijų ir rašytojo funkcijų sampratos. Rašytojas nėra paprastas amatininkas, nes meninei kūrybai to nepakanka. Novatoriškai kūrę rašytojai privalo prisiimti egzistencinę atsakomybę už žodį ir skelbti gyvenimo tiesą: „<...> estetiinė kūryba nepakenčia netiesos“³ (A. Nyka-Niliūnas). Vėliau A. J. Greimas pritarė, kad rašytojui kūryba yra gyvenimo prasmė, o ne menkavertis savaitgalio užsiėmimas. Jei rašytojas nutyli gyvenimo žiaurumą, badą, mirtį, vadinasi, jis pasirenka melą⁴. Dažnai nepagrįstai estetiškas meno tikslas kritikų moralistų buvo nuvertinamas, į pirmąją vietą iškeliant etinį. Adresato ir adresanto komunikaciją sunkino išankstinės

¹ V. Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1986, p. 40.

² Visiškai griežtai apibrėžti šių skirtingų pakraipų kritikų periodikos neįmanoma, nes dažnai buvo peržengiamos teritorijos.

³ Andrius Sietynas, A. Škėmos eksperimentas, *Literatūros lankai*, 1953, Nr. 3, p. 29.

⁴ A. J. Greimas, Rašytojas ir moralė, Algirdas Julius Greimas, *Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 370–375. (Publikuota: *Literatūra ir menas*, 1989 07 29.)

nuostatos, tradicinės krikščioniškos vertybės, tikusios ramiame nepriklausomybės gyvenime, bet tapusios reliatyvios po skaudžių Antrojo pasaulinio karo įvykių. Apie pasikeitusią laiko dvasią, etiką garsiau bylojo „Literatūros lankų“ tribūna, vakarietiščiau nusiteikę rašytojai bei kritikai. Daug dėmesio moralės ir estetikos problematikai buvo skirta „Literatūros lankuose“, nes vienas esminių užsibrėžtų žurnalo tikslų buvo pakelti estetinę kūrinio vertę. Neperiodiniame leidinyje buvo paskelbta keletas straipsnių, iš kurių paminėtini: Juozo Girniaus „Mūsų laikų dvasios problematiškumas“, Alinos Staknienės „Vitališko žmogaus apoteozė D. H. Lawrence'o romanuose“, Antano Jasmanto „Asketų sukilimas arba meno kivrčas su dorove.“ Minėtame A. Jasmanto straipsnyje apžvelgiama istorija, aptariami įvairūs meno ir dorovės susikirtimo atvejai, pradedant Platonu, G. Savonarola ir baigiant Sørenu Kierkegaardu. Konstatuojama, kad meno ir dorovės vertinimas neatsižvelgiant į skirtingas funkcijas yra neteisėtas: „Asketas negali nurodyti estetui, **ką** ir **kaip** kurti“⁵. Paskutiniame „Literatūros lankų“ numeryje buvo išplatinta anketa apie literatūros kūrinio motyvus: moralinį, tautinį ir socialinį. Moralinė ir intelektualinė aplinka kinta, vertybės taip pat, vienoje epochoje vienos labiau iškeliamos, kitoje – kitos. Rašytojai privalo išryškinti būdingą epochos dvasią, išlikti ištikimi gyvenimo tiesai, nesvarbu, ar autorius katalikas, ar ne. Tiksliai A. Jasmanto įžvalga, kad kai kada, vertinant meninę kūrybą, stinga pliuralistinio žvilgsnio į gyvenimą⁶. Žemininkai-lankininkai siekė įteisinti universalesnę žiūros tašką vertinant meninę kūrybą.

„STERILIZACIJOS“ TERMINAS

„Sterilizacijos“⁷ principą vienas pirmųjų literatūros kritikoje pavartojo A. Nyka-Niliūnas recenzijoje „A. Škėmos eksperimentas“ (slapyvardžiu Andrius Sietynas), paskelbtoje „Literatūros lankuose“. Vertintojas konstatuoja, kad moralistai deklaruoja „sterilizacijos principą“ literatūroje, neigdami gyvenimo visumą ir įvairiaprasmiškumą, siaurai suvokdami moralės uždavinius, paversdami juos „sterilizmo sinonimu“.

Kituose kritikos straipsniuose ir recenzijose A. Nyka-Niliūnas taip pat yra vartojęs terminus „kūrybinis sterilumas“, „nesterilizuotas žodis“⁸. Recenzentą A. Nyką-Niliūną suaktualinti amžiną rašytojo ir moralisto konfliktą paskatino kritikų „puristų“ nepelnytai smerkiami rašytojai, pavyzdžiui, A. Škėma už novelių rinkinį „Šventoji Inga“ (1952), kuriame neva pažeidžiama viešoji moralė. Andrius Sietynas A. Škėmos kūrinį vertina objektyviai: įžvelgdamas pasisėkusius dalykus, nevengia pakritikuoti ydų. Recenzijos pavadinime įrašo „eksperimentas“, nes kai kurios novelių rinkinio vietos jam traktuotinos kaip bandymai. A. Škėmą pagiria už modernistines tendencijas, pagilintą pasaulėvaizdį, tačiau pastebi, kad prozininkas ieško autentiško balso blaškydamasis tarp siurrealizmo ir natūralizmo. A. Nyka-Niliūnas bandė išsiaiškinti priežastis, dėl kurių modernistas A. Škėma buvo puolamas kritikų. Viena iš priežasčių yra ta, kad A. Škėmos sukurtas personažas yra *kitoks*: praradęs tradiciją, patyręs epochos sukrėtimus ir besistengiantis susivokti *naujame* pasaulyje. Be to, „Šventosios Ingos“ autorius savo kūryboje nevengė siurrealistinių ir natūralistinių formų, kurios kaip modernistinės naujovės kėlė kitaip mąstančių kritikų priešišumą. Vertintojo

⁵ A. Jasmantas, Asketų sukilimas arba meno kivrčas su dorove, *Literatūros lankai*, 1955, Nr. 5, p. 20.

⁶ *Ibid*, p. 19.

⁷ Andrius Sietynas, A. Škėmos eksperimentas, p. 29. A. Nyka-Niliūnas vartoja perkeltinę „sterilus“ reikšmę, nurodytą *Dictionary of English Language and Culture* (Longman, 1998, p. 1327), – idėjų ar kalbos suvaržymas, naujų minčių, vaizduotės trūkumas.

⁸ Algis Saulynas, Intelektualinis linčas ir kritika, Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos: literatūra, kritika, polemika*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 418–421. (Publikuota: *Draugas*, 1962 10 06.)

nuomone, negalima rašytojo paversti moralistu, į kūrybos procesą įtraukiančiu moralinius kodeksus, o vaizduotės sukurtus personažus traktuoti kaip gyvus žmones, kurie turėtų laikytis Dekalogo. A. Nyka-Niliūnas pasisako už gyvenimo įvairovę, užbaigtos tikrovės iliuzijų kūriniję: „Tikras, meniškai tikras, personažas visuomet yra estetinė tiesa, nežiūrint, ar jis bus pats „moralus“ ar „nemoralus““⁹.

„STERILIZUOTINOS“ TEMOS

Viena iš „sterilizuotinių“ temų grožinėje literatūroje – meilės samprata kūniškumo aspektu. Seksualumo ir meilės, kaip ir kitų mentaliteto kategorijų, samprata Vakarų Europos kultūroje kito keičiantis epochoms. XIX a. siekta iš viešojo buržuazinio visuomenės gyvenimo pašalinti lytiškumą, atsiriboti nuo amoralaus elgesio apraiškų. XX a. liberalizmas, moterų emancipacija, psichologijos, medicinos, biologijos raida turėjo įtakos vadinamajai seksualinei revoliucijai. Meilė, kaip jausmas, dvasinė aistra, buvo atribota nuo santuokos, meilė ir santuoka – nuo reprodukcinio tikslo¹⁰. Lietuvių sąmonėje XX a. I pusėje ir gerokai vėliau viešajame visuomenės gyvenime vyravo katalikiškas moters suvokimas.

Už žmogaus pasaulyje be iliuzijų vaizdavimą, personažo erotiškumą, vulgarumą labiausiai nukentėjo vienas pirmųjų modernistų A. Škėma. Jo drama „Pabudimas“ (parašyta 1949–1950 m.) buvo sukritikuota anonimo „Drauge“ dėl per didelio „lytingumo“ akcentavimo žaginimo scenoje. Atkirtį anonimui davė A. J. Greimas straipsniu „„Lytingumas“ lietuvių literatūroje“¹¹. Kritikas ironiškai konstatavo, kad kūniškumo vaizdavimas netinkamas lietuvių literatūroje. Problema ta, kad literatūra atspindi visuomenės sąmoningumo lygį, atskleidžia gėdingumo šydą, „kuriuo apgaubtas literatūrinis veidrodis“. Kritikas pozityviai pasisako už įvairių meilės jausmo vaizdavimą, teigdamas: „Globalus, visapusiškas meilės suvokimas veda į mūsų filosofų taip mėgstamą „pilnutinį“ žmogų, ir atvirkščiai: fizinės meilės slėpimas, niekinimas ir tuo pat metu moters besaikis idealizavimas, padaro žmogų panašų į X valstybės užsienio politiką, kur banaliausi ekonominiai interesai rivalizuoja su bekompromisinės moralės reikalavimais“¹².

A. J. Greimas iškelia literatūros autonomiškumą ir sąsajas su gyvenamąja tikrove. A. Škėmos dramos „Pabudimo“ veikėja Elena yra „Katinėlis – tai pirmoji mano visoje lietuvių literatūroje sutikta „grieko verta“ moteris“ (neįtraukiant Birutės Pūkelevičiūtės)¹³. A. J. Greimas ragina lietuvių rašytojus imtis moterų vaizdavimo – meniško, bet neprasilenkiančio su gyvenimo tiesa.

A. Landsbergis recenzijoje „Jurgio Jankaus *Paklydę paukščiai*“ gina rašytojo pavaižduotą erotiškumą, pratešdamas A. J. Greimo mintį, kad būtina įteisinti juslingumo vaizdavimą literatūroje. Prozininkas J. Jankus stengėsi autentiškai, motyvuotai perteikti personažų – Viltrakio, Alekso, girininko, Daivos – psichologiją, nevengdamas kūniškumo. Kritikas A. Landsbergis pastebi ir neįtikinamų fragmentų, pavyzdžiui, veikėjos Daivos monologas pirmosios kūrinio dalies pabaigoje. J. Jankus, išskirdamas tris meilės tipus (aukščiausioji, „tragiškoji kūninė“, arba žemiausioji „obuoliukų“, ir „meiliadulkių“), dažniausiai sumišusius, stengiasi neprasilenkti su gyvenimiškais faktais. Todėl vyresniosios kartos „kritikai

⁹ Andrius Sietynas, A. Škėmos eksperimentas, p. 29.

¹⁰ *Europos mentaliteto istorija: pagrindinių temų apybraižos*, Peter Dinzelsbacher (sud.), Vilnius: Aidai, 1998, p. 84–86.

¹¹ A. J. Greimas, „Lytingumas“ lietuvių literatūroje, Algirdas Julius Greimas, *Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 425–427. (Publikuota: *Santarvė*, 1951, Nr. 1.)

¹² *Ibid.*, p. 426.

¹³ *Ibid.*, p. 427.

puristai“ kritikavo J. Jankų už „nešvarumą“, tai yra kai kurių personažų „amoralumą“. A. Landsbergis gina J. Jankaus natūralų požiūrį į lytį. Priešingai, vertintojui kyla įtarimas, kad priekaištaujuojantiems kritikams lytinių problemų sprendimas grožinėje kūryboje savaime yra „nešvarus“:

„Mes turime didelį būrį rašytojų, kurių knygos „švarios“, kaip gėlės lapelis. Jas saugiai gali skaityti jaunimas, kūdikiai, senmergės, pensininkai. Bet jų švaruma yra tuštumos švaruma. Tiems, kurie mano, kad rašytojo amatas yra daugiau negu rodymas savo popierinėm rūtom apkritusios nekaltybės; tiems, kurie tiki, kad rašytojo tema yra visas gyvenimas; tiems, kurie žino kokį didelį bandymą rašytojas pergyvena apglėbdamas visą gyvenimą; tiems, kurie jaučia koks sunkus yra rašytojo amatas; tiems skaitytojams Jankus bus du su puse sykio vertingesnis už minėtuosius rašytojus“¹⁴.

Akivaizdu, kad A. Landsbergis pabrėžia būtinybę vaizduoti gyvenimo įvairumą, kelia aukštus reikalavimus rašytojui. Panašiai autorius gina J. Jankaus romane „Namas geroj gatvėj“ (1954) teisę vaizduoti dviejų mylimųjų draugystę atvirai, be jokio frivoliškumo, nes rašytojo pareiga – „visa tiesa, ne jos salioniniai ar sekmadieniniai gabalėliai“¹⁵. Tas pats kritikas, vertindamas prozininkės Nelės Mazalaitės romaną „Mėnuo, vadinamas medaus“ (1951), peikė už nepakankamą, susiaurintą moterų atskleidimą, nes išvengta kūniškumo („kūninio geismo ir nervų medžiagos“¹⁶). Kitaip meninę kūrybą suvokianti N. Mazalaitė, pagirta už kūrybos skaidrumą ir švarumą, už pigaus seksualumo nesivaikymą, anoniminiame interviu „Rauda prie upės, kurion ateina skandintis brolis. Pasikalbėjimas su *Negesčio* autore Mazalaite“ kritikuos amoralius rašytojus: „O tikrasis nusikaltėlis yra autorius: žmonės gatvėje gyvena ir numiršta, ir jų darbai drauge su jais – gi knyga palieka gyventi. Manau, kad autorius yra kvailys, kuris išvaro personažus kalbėti tai, ko jis pats neišdrįstų“¹⁷. B. Brazdžionis (pasivadinęs pseudonimu J. Stebeikis), straipsnyje „Penktas: nežudyk!“ vertindamas Aloyzo Barono pirmąją knygą, J. Jankaus knygą „Pirmasis rūpestis“ (1951), Vinco Ramono romaną „Dulkės raudonam saulėleidy“ (1951), piktinasi, kad lietuvių rašytojai vaikosi vakarietiškos mados, siekdami patraukti „gatvės minią“: imasi vulgarių meilės scenų, vaizduoja žudynes. Recenzijos pabaigoje reikalauja iš rašytojų savo kūriniuose laikytis penkto Dekalogo įsakymo: „<...> moralė tėra viena: mielieji rašytojai, nežudykite savo sukurtų asmenų, mažiau žudykite arba, jei jau be to negalima, nežudykite be reikalo“¹⁸. Recenzentas B. Brazdžionis bando apsaugoti skaitytoją nuo brutalių tikrovės, siūlydamas dailinti „sterilizuoti“ meninę tikrovę.

VISUOMENĖS ŠOKIRAVIMAS AR NEPAGRAŽINTOS REALYBĖS KŪRYBOJE ĮTEISINIMAS?

Grįžtant prie A. Škėmos, verta paminėti, kad ne vienas kritikas (iš abiejų grupių) pastebėjo rašytojo drąsą savo kūryboje byloti tiesą, šokiruojančią visuomenę. Vertindamas modernisto A. Škėmos „išsišokimus“, moralistų traktuotus kaip „amoralius“, A. Nyka-Niliūnas recenzijoje „A. Škėmos eksperimentas“ netikėtai pritaria oponentų nuomonei:

„Tie Škėmos išsišokimai, kur jis, nors atargiai, bet vis dėlto bando šokiruoti publiką, mūsų negąsdina, kaip galintys papiktinti (pasipiktins tik tas, kurs papiktinimo jieško), tačiau kone kiekvienu atveju iškrinta iš meninės tikrovės ribų, kaip beprasmis natūralizmas,

¹⁴ A. Landsbergis, Jurgio Jankaus *Paklydę paukščiai, Literatūros lankai*, 1953, Nr. 2, p. 30.

¹⁵ J. Žemkalis, J. Jankaus dviejų varguolių meilės kronika, *Literatūros lankai*, 1955, Nr. 5, p. 27.

¹⁶ A. Landsbergis, Mėnuo, vadinamas medaus, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1952 05 10, p. 2.

¹⁷ Rauda prie upės, kurion ateina skandintis brolis. Pasikalbėjimas su *Negesčio* autore Mazalaite, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1955 09 03, p. 1.

¹⁸ J. Stebeikis, Penktas: nežudyk!, *Gabija*, 1952, Nr. 2, p. 90.

ir sudarko meninę vienybę taip, kaip gyva krūtis sudarkytų Medici Veneros grožį. **Saulėtose dienose** parodyta raudonarmiečių orgija su ukrainietiška „bacchante“, kaip neturinti žmogiškos tikrovės meniško liudijimo vertės, laikytina tik paprastu nusikaltimu literatūrinės higienos įstatymams. Tas pats pasakytina apie kai kurių žodžių vartojimą¹⁹.

Recenzentas prieštarauja sau: pasisako už rašytojo laisvę, meninę tiesą, bet ieško „nusikaltimo“. Priešingai, ši scena neiškrinta iš kūrinio visumos: padeda veikėjui Martynukui suvokti suaugusiųjų gyvenimą ir pasaulio žiaurumą. A. Nyka-Niliūnas bando objektyviai suvokti A. Škėmos kūrinį, tačiau neišvengia abejotinių teiginių. Kritikas įžvalgiai akcentuoja, kad A. Škėmos pasauliui turi įtakos krikščioniška moralė, nors autoriaus pozicija iš dalies nepriklausanti jokiai moralinei sistemai.

Vienas meniškiausių A. Škėmos kūrinių romanas „Balta drobulė“ (1958) taip pat susilaukė aštraus vertinimo. A. Vaičiulaitis recenzijoje „Antanas Škėma. Balta drobulė“ pritaria įsigalėjusiai kritikų nuomonei, kad rašytojas lyg „tyčia“ gąsdina „geros valios žmones“ ciniškais, vulgariais paveikslais. Tokį vaizdavimą kritikas įvardija sąmoningai pasirinktu „savotišku metodu“ ar įpročiu, kurio ryškiausias pavyzdys – „seksualinės scenos“, kurių itin gausu šiame romane²⁰. Itin karšta diskusija dėl A. Škėmos kūrybinio palikimo užsiplieskė po J. Blekaičio nekrologo „Antano Škėmos atsisveikinimas“, paskelbto 1961 m. „Aiduose“. Nekrologo autorius J. Blekaitis gyrė A. Škėmos ištikimybę žmogiškumui, nes rašytojas ieškojęs esminių dalykų, buvo atviras gyvenimo brutalumui, kūrybiniais ieškojimams. Tremties literatūrą kritikas vaizdingai palygino su senmergės nevėdintu kambarėliu²¹. Į šį ir kitus J. Blekaičio teiginius karštai sureagavo J. Grinius, nepritardamas J. Blekaičio mintims ir iškraipydamas jas atsakomajame straipsnyje „Kiek ten teisybės ir kiek draugų sentimentoto? A. Škėmos literatūrinį palikimą sveriant“, išspausdintame „Draugo“ kultūriniame prielaidė 1962 metais. J. Grinius nesutiko su oponento nuostata, kad A. Škėmos kūryba vertinga ir novatoriška: jis mano, kad J. Blekaitis ir kiti A. Škėmą gynusieji pučia propagandą dėl mirusio rašytojo raštų išleidimo. J. Grinius, taikydamas vien krikščioniškas vertybes, A. Škėmos romane „Balta drobulė“ bodisi pagrindiniu veikėju Antanu Garšva, nes jis esąs psichopatas, šis ir kiti personažai – bedieviai, tad kūrinyje neįžvelgia jokių vertybių.

J. Griniaus nuomone, kūrinyje „sterilizuotinas“ nenormalus pagrindinis kūrinio „Balta drobulė“ personažas: „<...> kyla klausimas, ar jis meniškai tinkamas nešti ir atskleisti pirmos svarbos problemą, galiojančią normaliems žmonėms? Ar psichinis ligonis nėra melodramatinis personažas?“²² Vadinasi, literatūroje negalima vaizduoti psichikos ligonio? Priešingai, modernioje literatūroje toks personažas yra dažnas. Vertintojas iškelia klausimą: ką daryti normaliam skaitytojui, nenustojusiam „pozityvių vertybių nuovokos“? A. Škėmos knygos „Balta drobulė“ atmosfera „patologiškai dvokianti“, kuria autorius užsižaidžia. J. Griniaus nuomone, šis rašytojo kūrinys tik patvirtina tiesą, kad žmonių be Dievo gyvenimas yra beprasmis. Modernumas nėra pranašus, nes atmetamas žmogus. A. Škėmos kūrinys dėl „religinių bei kitų vertybių“ patyčių, „dvokiančios nešvankybės“ primena anksčiau panašiai kūrų prancūzų rašytoją Louis-Ferdinandą Céline'ą, jo „menkavertį“ kūrinį „Kelionė į nakties pakraštį“ (1932). J. Blekaitis, paneigdamas J. Griniaus iškraipymus ir toliau gindamas A. Škėmos kūrybą, parašė

¹⁹ Andrius Sietynas, A. Škėmos eksperimentas, p. 29.

²⁰ A. Vaičiulaitis, Antanas Škėma. *Balta drobulė*, Antanas Vaičiulaitis, *Knygos ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 507–508. (Publikuota: *Aidai*, 1959, Nr. 1, p. 36–37.)

²¹ J. Blekaitis, Antano Škėmos atsisveikinimas, *Aidai*, 1961, Nr. 8, p. 343.

²² J. Grinius, Kiek ten teisybės ir kiek draugų sentimentoto? A. Škėmos literatūrinį palikimą sveriant, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1962 01 13, p. 3.

straipsnį „Polemikos su nekrologu paraštėje“²³, kurį tuometinis „Draugo“ redaktorius Kazys Bradūnas atsisakė paskelbti. Ugningą J. Blekaičio tekstą atspausdino laikraštis „Naujienos“. Atliepiamąjį straipsnį „Dėl A. Škėmos literatūrinio palikimo“ parašė J. Grinius. Oponentas teigė, kad ginčą lėmė jo ir J. Blekaičio skirtinga vertybių gradacija, kaltino J. Blekaitį, kad šis A. Škėmos romaną nagrinėjęs gabalais, o ne visumą. J. Grinius siaurai suvokė kritiko misiją – ginti visuomenę nuo amoralių kūrinių, smerkti vakarietiškus rašytojus. Literatūros kūrinio vertinimo prioritetinis kriterijus yra moralė: „<...> lietuvis rašytojas, kuris savo tautos sunkiose valandose jai paliko nihilizmo nuodų, nenusipelno pagarbos, kad ir kaip įmantriai tuo nihilizmu būtų žaidžiama. Tai jau ne tiek estetikos ir konvenansų klausimas, bet pirmoje eilėje dorovės klausimas. Nuo moralinių antausių, kurių paliko A. Škėma savo raštuose, lietuvių visuomenė turi gintis, jei nori išlikti, o ne paskėsti nihilistinėj nevilty. Todėl įspėti gyvus tautiečius dėl nihilizmo nuodų kritikui yra svarbesnė pareiga negu pagerbti mirusį, kuriam dabar nei šilta, nei šalta dėl mūsų kalbų. Gyvas būdamas, jis tyčiojos ne tik iš konvenansų, bet iš žmonių, ir iš mirties <...>“²⁴.

Šioje polemikoje dėl A. Škėmos kūrybos vertės dalyvavo daugiau kritikų, tačiau įdomiausia J. Griniaus kritika, nes išreiškia visiškai priešingą požiūrį į grožinę kūrybą. Po J. Blekaičio nekrologo sukeltos diskusijos 1963 m. jaunosios kartos kultūros žurnale „Metmenys“ buvo parengta „Anketa Antano Škėmos literatūrinio palikimo vertei apsvarstyti“²⁵, pagal kurią objektyvų rašytojo kūrybos vertinimą pateikė keliolika kūrėjų: A. J. Greimas, A. Landsbergis, A. Nyka-Niliūnas, Kostas Ostrauskas, Henrikas Radauskas, Alina Staknienė, Rimvydas Šilbajoris ir kiti. Iš tiesų anketos dalyviams, vertinusiems estetinę A. Škėmos kūrybos vertę, pavyko išvengti kraštutinių „kaltinimų“, kurių nestokojo J. Griniaus kritika. Pats A. Škėma laikėsi nuomonės, kad, jei literatūra vengs kančios, nevilties, bandymų „išsilaikyti žmogiškų galimybių skalėje“, pavirs raminaisiais vaistais²⁶.

IŠVADOS

XX a. 6–7 dešimtmečių lietuvių išėivių literatūrinėje kritikoje iškilo paradoksali situacija. Kritikai moralistai (B. Brazdžionis, J. Grinius) modernistų kūrybos temas ir problemas, susijusias su amoralumu, juslingumu, žiaurumu, bedieviškumu, laikė amoraliomis, nes tai buvo *tabu* lietuvių literatūros tradicijoje. Tuo tarpu estetinę grožinio kūrinio vertę gynusiems kritikams (A. Nykai-Niliūnui, A. Landsbergiui, A. J. Greimui, J. Blekaičiui) atrodė neleistina ir nepateisinama „gražinti“, „sterilizuoti“, idealizuoti meninį pasaulį.

Dviejų grupių kritikų polemika atskleidžia skirtingą estetinio kūrinio, meninės tiesos, personažo suvokimą ir interpretaciją. Dviejų kartų, pasaulėžiūrų, meno sampratų skirtumai neišvengė natūralaus susikirtimo ir turėjo novatoriškos įtakos lietuvių literatūrai, kritikai. A. Škėmos, J. Jankaus ir kitų modernistų autorių kūrybos vertinimas padėjo įteisinti visapusišką žmogaus, jo dvasios ir kūno, vaizdavimą, įtraukiant *tabu* temas, problemas, išplėtė gyvenimo sampratą, be to, padėjo kovoti su vidutiniškumu literatūroje.

Gauta 2008 03 30
Parengta 2008 04 29

²³ J. Blekaitis, Polemikos su nekrologu paraštėje, *Naujienos*, 1962, Nr. 53, p. 5, 7, 8.

²⁴ J. Grinius, Dėl A. Škėmos literatūrinio palikimo, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1962 03 31, p. 8.

²⁵ Anketa Antano Škėmos literatūrinio palikimo vertei apsvarstyti, *Metmenys*, 1963, Nr. 6, p. 127–139.

²⁶ A. Škėma, Literatūrinė anketa, *Literatūros lankai*, 1959, Nr. 8, p. 23.

LAIMUTĖ ADOMAVIČIENĖ

Principle of 'sterilisation' in exodus literary criticism

Summary

The article reviews the collision of tradition and modernity in exodus literary criticism from the moral point of view. Moralising critics (Bernardas Brazdžionis, Jonas Grinius) viewed the amorality, flesh, ferocity, etc. as expressed in creations of modernists (Jurgis Jankus, Antanas Škėma) as 'barbarity'. On the other hand, from the modernist point of view, 'sterilisation' of artistic world was also regarded as 'barbarity'. 'Sterilisation' (the term of Alfonsas Nyka-Niliūnas) of amoral life phenomena in literature was advocated by critics-moralists (Jonas Grinius, Bernardas Brazdžionis and others). An opposing opinion was represented by the partisans of objective criticism who defended the aesthetic value: Alfonsas Nyka-Niliūnas, Algirdas Julius Greimas, Algirdas Landsbergis, Jurgis Blekaitis. As the target of moralistic criticism we see the "Holy Inga" by A. Škėma, etc.